

Ön is tudja, ki volt Spartacus? A hazai oktatási innovációk hosszú távú hatásai: tanterv- és tankönyvreform az 1950-es években

Összefoglalás: Az 1950-es évek oktatási reformjai jelentős változásokat hoztak oktatási rendszerünkben és a társadalom gondolkodásmódjában egyaránt. Bár sok pozitív és fejlődést hozó aspektusa is volt ezeknek a reformoknak, az erőteljes politikai ideológiai befolyás hatásai sokáig, még ma is kimutathatók. Ennek egyik példája a történelem egyébként jelentéktelen eseményének, a Spartacus-féle rabszolga felkelésnek a legújabb történelem tantervekben való megjelenése. Ez azt mutatja, hogy egy 70 évvel ezelőtti, ideológiai alapon megvalósított reform milyen mélyen és alapjaiban meghatározza a későbbi generációk értékrendjét.

Kulcsszavak: Oktatási reform, történelemtanítás, kommunista ideológia, pedagógiai megújulás, propaganda.

Abstract: The educational reforms of the 1950s brought about significant changes in both our educational system and the way society thinks. Although there were many positive and progressive aspects of these reforms, the effects of strong political ideological influence are noticeable even today. One example of this is the appearance of an otherwise insignificant event in history, the slave revolt of Spartacus, in recent history curricula. This shows how significantly can an ideologically based reform, which was introduced 70 years ago, affect the value system of future generations.

Keywords: Educational reform, history teaching, communist ideology, pedagogical renewal, propaganda.

* Dunaiújvárosi Egyetem,
Tanárképző Központ
Email: magyar.andras.tamas@
gmail.com

[1] <https://www.nkp.hu/feladat/megjele- nites/923937689>

[2] <https://www.nkp.hu/feladat/megjele- nites/343164656>

[3] Bak, János M. (1965): Neue ungari- sche Geschichtsschul- bücher In: *Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographie-Unter- richt*. 10., (66.), pp. 171–181. Published By: Berghahn Books.

[4] 1945. augusztus 18-án (6650/1945. M. E. sz.) az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte (alig két héttel a tanévkezdés előtt), hogy politikai megfontolásból beve- zetik a nyolcosztályos általános iskolát.

[5] Kardos László (1952): Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben. In: *Irodalomtörténet*, XL., (2.).

Bevezetés

Hazánkban még mindig az 5. osztályos törzsanyag része a Spartacus-féle rabszolga- felkelés. A tananyaghoz tartozó gyakorlófeladatok címe pedig: Vezérünk, Spartacus [1]; Nagy vezérek jellemzői [2]. Ez azt mutatja, hogy történelemoktatásunk még mindig őrzi az 1950-es években bevezetett tantervi reformokat. Ezzel szemben például a németek történelem tantervében hiába keressük Spartacus nevét, az csak néhány egyetemi kurzus tematikája között szerepel. Van viszont német nyelven megjelent tankönyv *Neue ungarische Geschichtsschulbücher* [3] címmel, melynek 1966-ban megjelent ajánlója az Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographie-Unterricht című kiadványban beszámol a rabszolgavezér tetteiről – magyar szerző, Bak M. János tollából.

Az 1950-es évek Magyarországnak oktatási rendszere jelentős változásokon ment keresztül az előző évtizedekhez képest. Az 1950-es évek elején a kommunista rendszer hatalomra kerülése és az azt követő szovjet befolyás hatására alakult át az oktatási rendszer a szocialista ideológiának megfelelően. Ezen időszak alatt vezették be a kötelező 8 évfolyamos és egységes általános iskolai oktatást [4] annak ellenére, hogy nem állt rendelkezésre sem elegendő számú tanterem, sem megfelelő képzettségű tanár. Az oktatási rendszer alapvetően állami irányítás alá került, és a szovjet típusú oktatási modellt követte. Az ún. szovjetizálással beköszöntött a magyar iskolák államosítása, az oktatás és a tudomány világának fontos pozícióiba kommunista káderek kerültek, a tanterveket és a tankönyveket az államhatalom írta, ennek egyik példája az ún. Tankönyvkiadó Vállalat létrehozása volt. A könyvtárak ellenőrzése, átvizsgálása, majd kiselejtezése, vagyis a magyar pedagógiai rendszer szovjetizálása mellett megindult az orosz pedagógia bevezetése, melynek egyik példája Makarenko, Krupszkaja, Jeszipov és Goncsarov műveinek előtérbe kerülése, ezzel párhuzamosan olyan szerzők munkáinak félrelökése, mint Benedek Elek vagy Donászy Ferenc; akik a párt szerint vallásos és polgári szemléletmódra sarkallták az ifúságot. Az oktatási intézményekbe a kommunista ideológiát hirdető tanárokat és oktatókat helyezték, és az oktatás célja részben az volt, hogy a diákokat a párt irányítása és a szocialista eszmék felé orientálják. Az oktatás színvonala nem mindig volt kifogástalan, és a politikai befolyás is hatással volt a tantervekre és az oktatási módszerekre. Az oktatási rendszer a szovjet típusú szigorú hierarchiát és a párt irányítását tükrözte, és a politikai lojalitás fontos volt a karrier előrehaladásában az oktatás terén is [5].

A tankönyv- és tantervreformok fontossága ebben az időszakban az alábbiakban rejlett:

1. *Politikai indíttatás és ideológia terjesztése:* A kommunista párt az oktatási rendszert arra használta, hogy saját ideológiáját és politikai nézeteit terjessze. A tankönyvek és tananyagok átdolgozása célzottan tükrözte a kommunista ideológiát és a párt nézeteit, hogy azok a diákokra és az oktatásban részt vevőkre erőteljes hatással lehessenek.
2. *A propaganda eszköze:* A tankönyv- és tantervreformok lehetőséget teremtettek a kormánynak arra, hogy saját narratíváját és politikai üzeneteit közvetítse a fiatalabb generációk számára. Az oktatási anyagok átdolgozása és az új tananyagok bevezetése által a kormányzat ellenőrzése alatt tartotta az oktatást, és ezáltal befolyást gyakorolt a társadalomra.
3. *Modernizáció és technikai fejlődés:* Az oktatási rendszer reformja a modern tudományos és pedagógiai elvek alkalmazását is magában foglalta. Az oktatás fejlesztése, új tantárgyak bevezetése, illetve az oktatási eszközök modernizálása voltak az intézkedések részei.
4. *Szakmai és pedagógiai megújulás:* Az oktatási reformok lehetőséget teremtettek a pedagógusoknak és az oktatási szakembereknek a szakmai fejlődésre és az új pedagógiai módszerek kipróbálására. Új oktatási technikák és módszerek bevezetése segített a tanítási folyamat hatékonyságának növelésében.

Ezen reformok azonban nemcsak pozitív változásokat hoztak. A politikai indíttatású oktatási rendszerrel együtt járt a szellemi szabadság korlátozása és a propaganda erős jelenléte az oktatási intézményekben. Az oktatás a kommunista ideológia terjesztésének eszközévé vált, és ez korlátozta az oktatás szabadságát és sokszínűségét. A hitoktatás, mint a klerikalizmus egyik megjelenési formája egyre több korlátozáson ment át. Az oktatók órávázlatait a tanügyi hatóságok rendszeresen ellenőrizték.

A 1950-es évek politikai és társadalmi háttere Magyarországon

1950-re a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) konszolidálta a hatalmat, és az országban egyre inkább kialakult a szovjet típusú diktatúra. Az 1949-es államosítások során az ipar és a mezőgazdaság jelentős része állami kézbe került. Ez a folyamat a kisvállalkozások és a magántulajdon megszüntetésével járt, és a gazdaságot a központosítás és a kollektivizálás felé terelte. A társadalmi életet a politikai elnyomás, az állami kontroll és az egyetlen elfogadott ideológia, a kommunizmus, határozta meg. Az embereknek kevés lehetőségük volt az önálló véleménynyilvánításra vagy a különböző politikai vagy társadalmi elképzelések kifejezésére, mivel az állam minden szinten ellenőrzést gyakorolt. A tankönyvek és tananyagok tartalmát a pártirányítás alatt álló szakemberek alakították, hogy azok megfeleljenek a kommunista ideológiának és a hatalmon lévő párt nézeteinek. Ezáltal a tantervek, az oktatás tartalma és a tanítás módszerei is a párt által meghatározott ideológiai célokat szolgálták. Az oktatás célja az volt, hogy a kommunista eszméket és értékeket elültessék a diákokban és hogy a párt politikáját támogató polgárokká neveljék őket.

[6] Katona András (2017): Az általános iskola 70 éve a történelemtanítás felől szemlélve II. In: *Könyv és Nevelés*, 19., (4.).

Az oktatás politikai indokokból szolgált arra, hogy az állampárt hatalmi pozícióját megszilárdítsa és megerősítse a társadalomban. Ezen túlmenően, az oktatási intézményekben és az egyetemeken is jelen volt a politikai befolyás. Az oktatási intézmények vezetése, a tanárok kinevezése és az oktatási politika tervezése is a kommunista párt irányítása alatt állt.

Az ideológiai irányvonalak áthatották az oktatási rendszert, és a kommunista párt által vezetett állam aktívan beavatkozott az oktatásba, hogy a maga ideológiáját erősítse és terjessze. Történtek átszervezések ideológiai indokok alapján: az oktatásban hangsúlyos volt a marxista-leninista ideológia terjesztése. Az iskolai tananyagot átdolgozták és átszerkesztették a kommunista ideológia szellemében. A tananyagot áthatotta a proletárdiktatúra dicsőítése és a kapitalizmus kritikája. Új tanterveket és tankönyveket vezettek be az oktatási rendszerbe a kommunista ideológia alapján.

Az oktatási rendszer politikai befolyásoltsága és változásai

Az oktatásért felelős minisztérium elnevezése 1951-ig Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium volt, 1953-ig Közoktatásügyi Minisztérium, majd 1956-ig Oktatásügyi Minisztérium. A minisztérium és a párt (MDP) viszonya alá-fölé rendelt viszony volt; a minisztériumot, így az egész pedagógiai rendszert, valamint az oktatás mindennapjait teljes mértékben az MDP Központi Vezetőségének határozatai alapozták meg. [6] Történelemből sorra születtek a marxista szemléletű könyvek, melyeket a Történettudományi Intézet feladata volt megírni rövid időn belül, sőt a 7. és 8. osztályos tankönyvek szerzőit Kossuth-díjjal jutalmazták, egyben ezzel motiválták a fiatal kutatókat is.

Kortárs kritika a korabeli történelemkönyvekről:

„A tanulók életkorának megfelelő színes, érzelmeket keltő események majdnem teljesen hiányoznak, s az igények még gimnáziumi viszonylatban is túlzottak. A tankönyv stílusa nehéz, általános iskolai tanulók számára alig érthető. Rendszer nélkül használ meg nem magyarázott és alig felfogható fogalmakat. Jellemző, hogy a tankönyvben szereplő fogalmakat az iskolákban tanító tanárok nagy része nem ismerte pontosan.”
[6]

A kritikából világosan látszanak definíciós hiányosságok, a gyermeklélektani fejlődés szempontjait figyelmen kívül hagyó, az orosz tankönyvekre – amik a mintát jelentették – jellemző töménység, tagolatlan-ság, részek címének hiánya, rajzok, képek, összefoglalások hiánya, és az érzelmi gazdagságot növelő történetek hiánya. Egyfajta nehezen vagy inkább nem fogyaszthatóság jellemezte ezeket a tankönyveket a diákok számára. Az oktatásban megjelenő túlterheltség, nem megfelelő színvonal javítására irányuló törekvések inkább voltak elméletiek, mintsem valós, megvalósuló törekvések.

Az átírt történelemkönyvek mellett maga a tanterv is egy átideologizálási folyamaton ment keresztül: 1950-ben megjelent az első leninista-sztálinista általános iskolai tanterv, mely tartóoszlopa volt a korszak politikai, ideológiai beállítódásának, és egyben egyik legfontosabb eszköze is.

Jól látható a szovjetizálási folyamat előtt egyfajta humánus, az alapvető nemzeti műveltséget átadni kívánó, míg az 1950-es évi tanterv szerint egy „fegyelmezett, hűséges, a szocializmus építője”, tehát marxista-leninista szemléletű állampolgár nevelése a cél. A tanterv a politikai és ideológiai célok megvalósításának az eszköze.

Az általános iskolai nevelés is ennek a célnak megfelelően zajlott, azzal a homályos kérdéssel, hogy a szakmunkásképzés, vagy inkább az értelmiségiek képzése a feladata. Minőségi és mennyiségi igények álltak itt egymással szemben.

Az ötvenes évek előtti oktatásügyi koncepció a szovjetizálás által egyre távolodott az Eötvös József-féle iránytól, aminek alappillére volt az, hogy a gazdasági-politikai-kulturális fejlődés egyszerre történjen, és hogy a gazdasági fellendülésbe vetett energia nem lehet több, mint az oktatásügybe vetett; illetve a tanodáknak párt- és politikafüggetlennek kell lenniük.

A kommunista ideológia hatása az oktatásra és a tantervekre

1951-ben kezdetét vette egy meglehetősen központosított iskolairányítás. A közoktatásügyi tárca főosztályokkal rendelkezett és ezekben ún. tanulmányi felügyelői csoportok jöttek létre tanulmányi felügyelőkkel. A központi tanulmányi felügyelő feladata, hogy kontrollt gyakoroljon a megyei általános iskolai tanulmányi felügyelő munkája felett, aki a járási általános tanulmányi felügyelőt ellenőrzi, a járási tanulmányi felügyelő pedig a járáshoz tartozó általános iskolák pedagógusait ellenőrzi. Tehát világosan látható a hierarchikus felépítés. Ez igaz volt a tantárgyak felügyeletére is, legalább ugyanolyan mértékben.

Itt a hierarchikus rendszer a következőképp nézett ki: minisztériumi szaktárgyi szakelőadók ellenőrizték a tantárgyi szakfelügyelőket, akik jelentéseket készítettek számukra, illetve a megyei oktatási osztályvezetőknek. A korábban 150 fős járási felügyelők száma 210-re módosult, és országos szinten 116 szakfelügyelő tevékenykedett.

[6] Katona András (2017): Az általános iskola 70 éve a történelemtanítás felől szemlélve II. In: *Könyv és Nevelés*, 19., (4.).

Az 1952-ben létrehozott Központi Pedagógus Továbbképző Intézet segítséget nyújtott a tantárgyi szakfelügyelőknek a munkavégzésben. 1954-ben a *Köznevelés* c. folyóiratban kritikát fogalmaztak meg a szakfelügyelők pedagógusok és igazgatók felé tanúsított stílusával és magával az egész rendszerrel kapcsolatban. [6]

Az 1954-es párthatározat már élesebb kritikával illette az oktatási rendszert. Célként fogalmazta meg az osztatlan és részben osztott összevont ötödiktől nyolcadikig terjedő oktatásban végrehajtott reformokat, egy stabilabb, állandó és szerves tanterv bevezetését, minőségibb tankönyveket az irodalom-, magyar nyelv-, történelem-, számtan-, és földrajzoktatásban, valamint a pedagógia tudományos vizsgálatának kialakítását és a gyerekek életkoruknak megfelelő oktatási eszközeinek fontosságát, ami ezidáig nem valósult meg, számos lemaradást okozva ezzel a gyerekeknek.

Unger Máttyás tanulmányában kifejti, hogyan látja 1955-ben a történelemoktatás helyzetét:

„...meglehetősen hiányosak, a legfontosabb események szilárd váza hiányzik, a több évszázadon át húzódó történelmi folyamatokat nem látják egységükben, egymástól tartalmukban és jellegükben különböző történelmi folyamatokat összeolvasztanak, összecserélnék, határozott történelemszemléletnek alig lehet nyomát felfedezni.” [6]

A történelemoktatás korábbi éveinek reformjai ellenére a még jelenevő hibák okainak többek között az általános iskolák túlzott leterhelését fogalmazták meg. Történelmi definíciókkal, évszámokkal és eseményekkel, valamint hogy az általános iskolások és középiskolások történelemoktatása között nincs komoly különbség, hiába merőben más korosztályról beszélünk.

Az általános iskolák helyzetének javítására tett kísérleteket mi sem bizonyította jobban, mint hogy 1956-ban az alsó tagozaton új tantervet vezettek be. Ugyanabban az évben a felső tagozaton is változás állt be, ugyanis új instrukciókkal, iránymutatásokkal látták el a tanárokat. Ezt követően 1958-ban a felső tagozatos tantervben is módosítások történtek. A tantervmódosítások legfőbb célkitűzése az volt hogy a hiányként felismert alapkészség-fejlesztés megoldottá váljon, így az alsó tagozatos gyerekeknek lehetősége nyílt ún. kézimunkát tanulniuk. Új tantárgy volt a lakóhelyismeret is, amit a harmadik osztályban vezettek be. Ez csak néhány kísérlet volt az általános iskolai oktatásban felmerülő hiányosságok kezelésére.

Az MDP 1950-es és 1954-es párthatározatai mentén alakult az ötvenes évek közoktatása. [6]

A szovjetizálási folyamat során kiépített személyi kultusz 1949 és 1953 között érte el csúcspontját. A Rákosi-korszak új időszakot hozott az ünnepek terén. A klerikalizmus visszautasítása mentén a karácsony, illetve a húsvét másnapja és a pünkösd kikerültek az ünnepek sorából.

Karácsony és húsvét második napján az emberek munkába vonultak. Annak érdekében, hogy a karácsony elveszítse vallásos töltetét, biblikus jellegét az ajándékozás, mint szokás is háttérbe szorult, hiszen karácsony előtt nem volt szokás a fizetések kiadása. A fenyőünnep mint új elnevezése a karácsonynak beépült a köztudatba, mint ahogy újítás volt a „Télapó” vagy „Fagyapó”, oroszul Gyed Maróz megnevezések is.

Az egyházi ünnepek kis körű megünneplése sem volt biztonságos, a rendőri ellenőrzések jellemzőek voltak a korszakban. Az egyházi esküvők és keresztelők az egyházi ünnepekkel együtt szintén kiszorultak a mindennapokból, sőt következményekkel jártak. A hittanra jelentkezők számát is sikerült visszaszorítani: 1951-ben 43,2%, 1952-ben már csak 26,4% volt ez az arány.

Április 4-e kitüntetett szerepet játszott az ünnepek között, hiszen a „felszabadulását” ünnepelte akkor minden magyar. Május 1-je a munka ünnepeként, augusztus 20-a pedig az alkotmány ünnepeként lépett a sorba. Komoly formalitással zajlottak az ünnepek, megemlékezések: kivezenyelt emberek, akik a személyi kultuszhoz hűen a kommunista vezetők képeit vagy azt tartalmazó zászlót vitték, az ütemes taps, beszédek és az ideológiának megfelelő elemeket – például vörös csillag – tartalmazó dekoráció mind az ünneplés részei voltak. [7] A korábbi állami ünnepek terén is változások következtek. Nagy nemzeti ünnepünk, március 15-e munkanappá vált, a trianoni eseményekre való megemlékezés pedig nem illett bele az internacionalista szemléletbe, tehát kitörölték az ünnepek sorából.

Nemzeti hősekből csináltak eloszocialista hősokeket, másokat kiiktattak a megemlékezésből. Lenin, Marx, Engels és Sztálin lettek az új hősokek, akiket a magyar nép elé lehetett állítani mint követendő példákat. Akár állami ünnepekről, akár szervezett felvonulásokról beszélünk elmaradhatatlan kellék volt a nagy kommunista példaképek Rákosi és Sztálin arcképe a vonuló tömegben a vörös csillag – amely középületeken is megjelent – és a kivezenyelt emberek mellett. Az ötvenes években a szólásszabadság nem létezett. A nyomtatott sajtó, az irodalom a pártvezetés kezében volt. [7]

[7] Magyar Nemzeti Levéltár: Az ötvenes évek. A Rákosi-rendszer hétköznapijai. (gov.hu)

[6] Katona András (2017): Az általános iskola 70 éve a történelemtanítás felől szemlélve II. In: *Könyv és Nevelés*, 19., (4.).

Az oktatáspolitikai célkitűzései az 1950-es években

1950-ben és az ötvenes években teljesen eltűnt a tantervből a hit és erkölcsstan, ami a marxi-lenini ideológia szerint egy káros klerikális és polgári maradványelem volt, és helyét átvette a kötelező orosz nyelv. A magyar nyelv és irodalom tárgyak óraszámai emelkedtek, mint ahogyan az ún. számolás és mérés óraszámai is.

A „történelem és szabad beszélgetés” tárgyak helyét átvette a „történelem és alkotmánytan csökkentett óraszámában, és az átírt, a szovjetbarát érzületet tápláló múltmanipulálással szövegezett tankönyvek.

A természettudományos tárgyak nem szorultak háttérbe, a természet, fizika, kémia továbbra is fontos részeit képezték az oktatásnak. A rajz és ének, mint készséget fejlesztő tárgyak már kevesebb órással folytak tovább, és a humánumat, a párt szemében kifejezetten a kapitalista eszméket hangsúlyozó tárgyak, mint a „szabad beszéd” és „az ember élete” kitörlődtek a tantervből. Az ún. választható tárgyak pedig teljes mértékben eltűntek. [6] A földrajzoktatásban nagy hangsúlyt kapott a Szovjetunió, az énekoktatásban pedig az Internacionálé és egyéb mozgalmi dalok, melyek a korszak ideológiáját voltak hivatottak terjeszteni.

Aczél Tamás, Devecseri Gábor, Kónya Lajos, Urbán Ernő, Képes Géza költészetében láthatjuk sorról sorra a személyi kultusz megnyilvánulását, az irodalom a művészet politikával átítatódását, a politika előtti meghajlását. A versekben Rákosi Mátyás nem csak mint pártvezér, de mint a nép tanítómestere, hőse, harcosa, reménysége jelenik meg. Szeretettel, bizalommal, pátosszal teli sorok hirdetik a kultuszt.

*„És akkor egy esőverte plakáton
az Ő nevét láttam meg – ma is látom –
hogy megjött Budapestre-Debrecenből,
egy világot értettem én meg ebből,
egy országot, mely csupa seb és rom volt,
csupa öröm és csupa fájdalom volt,
egy népet, amely most talált honára,
s lábadozva figyelt az Ő szavára.”*

(Aczél Tamás)

Ahogy Sztálinvárost, úgy az egész országot felépíteni kívánó hősként, a romból országot varázsoló, a magyar népnek otthont adó nagyságként hivatkozik Rákosi Mátyásra Aczél Tamás. [5] Képes Géza költő pedig megfogalmazta, amit a munkásosztály tagjaiban elültetni kívánt a korszellem: Rákosi társ és tanító egyben a munkásember, a proletárság mindennapjaiban.

*„S csak izzadt és vérzett a proletárság,
de lelkében parázslott még a hit,
várta a munkás tanítóját, társát,
kereste, vágyta, hívta Rákosit.” [5]*

[5] Kardos László (1952): Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben. In: *Irodalomtörténet*, XL., (2.).

Az új tankönyvek és tantervek főbb jellemzői és tartalmi változásai

A diákok 5. osztályban nem tanulhattak történelmet. Az oktatás színvonalának emeléséért segédanyagok sora jött létre. A segédanyagok a „Szocialista nevelés kiskönyvtára” címet kapta, de különböző tananyagok is születtek „Általános iskolai nevelők tananyaga” és „Általános iskolai továbbképzés és káderképzés tananyaga” címmel.

A tankönyvek és maga a tanterv is zsúfolt, az oktatásból hiányzik a módszertan, a személyi kultusz és a propaganda alá van rendelve mindkettő.

Az alábbi összehasonlító táblázat rávilágít a marxista történettudományi jellegre a történelemoktatásban, amiben láthatóan nagy szerepet kapnak a nemzeti függetlenségi harcok, illetve a nemzeti hagyományok. Az egyetemes történelem oktatása kevesebb hangsúlyt kap. Az ún. alkotmánytan, mint tárgy a következő célokat fogalmazta meg: internacionalizmus és a faji gyűlölködés elleni harc, a munkásosztály domináns szerepe, a szocialista állam gyarapodása, a szocialista erkölcs szem előtt tartása, a hazaszeretet, valamint a közösség érdekeinek elsőbbsége az egyéni érdekekkel szemben. A pártvezetés a történelemoktatást a mindennapi politikai manipuláció eszközének tekintette.

[6] Katona András (2017): Az általános iskola 70 éve a történelemtanítás felől szemlélve II. In: *Könyv és Nevelés*, 19., (4.).

1. táblázat. A történelem tanterv változásai

1946-os általános iskolai történelemtanterv		1950-es általános iskolai történelemtanterv ³⁴	
Osztf.	Tananyag	Osztf.	Tananyag
5.	Képek, elbeszélések, jelenetek a magyar föld és nép történetéből a legrégibb időktől a szatmári békéig.	5.	–
6.	Képek, elbeszélések, jelenetek a magyar föld és nép történetéből a szatmári békétől napjainkig.	6.	Az emberiség történeti útja a feudalizmus kialakulásáig. A magyar őstársadalom és bomlása. A feudalizmus kezdetei. A magyar állam kialakulása és megszilárdulása (11–12. század). A feudalizmus teljes kibontakozása Magyarországon. Kísérletek a központosított monarchia megteremtésére (1200–1526).
7.	A magyar föld és nép elbeszélő története a legrégibb időktől a szatmári békéig, figyelemmel a kor legfontosabb világtörténelmi eseményeire.	7.	Függetlenségi harcok a török és Habsburg hódítás korában (1526–1711). Magyarország teljes gyarmatosítása (1711–1790). A reformkor. Polgári forradalom és szabadságharc (1848–1849).
8.	A magyar föld és nép elbeszélő története a legrégibb időktől a szatmári békétől napjainkig, figyelemmel a kor legfontosabb világtörténelmi eseményeire.	8.	Az osztrák önkényuralom és a kiegyezés (1849–1867). A szabad versenyen alapuló kapitalizmus kora (1867–1900). Az imperializmus kifejlődése Magyarországon, az első világháború (1900–1918). A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és hatása Magyarországon. Ellenforradalom és fasiszmus. Magyarország a második világháborúban. Népi demokráciánk fejlődése. A szocializmus építése Magyarországon.

Forrás: [6]

Miután megjelentek a tantervek, a tanításhoz szükséges módszertani instrukciók is megszülettek. A módszertani útmutató magában foglalta a különböző típusú szemléltető eszközök, illetve a kronológiai és történelmi térkép alkalmazását. Az általános iskolában az előadások helyett a tananyag ún. megbeszélése volt az eljárás, ami pozitívan értékelhető. A módszertani instrukciók hiányosságait a tanítási tervezetek voltak hivatottak pótolni. Ezek a tervezetek kapaszkodót adtak az órák levezetéséhez és összefoglalások készítéséhez. Míg a módszertani útmutató eszköze a megbeszélés volt, addig a tanítási tervezeteké viszont az előadás. Az előadások teljes mértékben a hazafias és honvédelmi nevelést hirdették, ami a világpolitika akkori állását tekintve egyáltalán nem volt meglepő, sőt inkább indokolt volt.

Tehát megállapítható a történelem gyakorlati oktatásában egyfajta dogmatizmus, beszűkültség volt jellemző. A tanítás egyfajta kinyilatkoztató jellegű volt, többnyire előadták a tananyagot és az életkori sajátosságokat és a személyiségfejlődésnek megfelelő tananyag mennyiséget és a prezentálási formát nem vették figyelembe. (A káderképzés pedagógiája, 1981)

Érettségi követelmények 1953-ból:

„Ismereteit áthatja-e marxista-leninista világnézet, az igaz hazafiság, a proletár nemzetköziség; [...] 9. tiszttában van-e a fejlődés fogalmával; 10. tiszttában van-e a termelőerők történelemben betöltött szerepével; 11. tiszttában van-e a dolgozó tömegek történelemben betöltött szerepével; 12. tiszttában van-e az osztályharc szerepével; 13. tiszttában van-e az osztályharc mai állásával; 14. tiszttában van-e a haladó és reakciós eszméknek a történelemben betöltött szerepével; 15. tiszttában van-e a marxizmus-leninizmus forradalmi jelentőségével; 16. feleletében érvényesül-e a harcok, pártos kiállítás [...] 18. tisztteli-e a forradalmi, haladó és honvédő hagyományokat; 19. alaposan ismeri-e népünk haladó hagyományait; 20. alaposan ismeri-e a népi demokrácia történetét; 21. alaposan ismeri-e a kommunista pártok, a Szovjetunió szerepét; 22. ismeri-e a jelen aktuális problémáit stb.” [6]

A személyi kultusz elválaszthatatlanná vált az élet minden területétől, így az oktatástól is. A tankönyvek példát adó hősei a személyi kultusz jegyében Lenin, Rákosi és Sztálin voltak. Sztálin és Rákosi újságokban, szórólapokon, könyvekben, de az irodalmon kívül a festészetben, szobrászatban és a filmekben is kedvelt hős volt. A kor derék asszonyai és fiatal lányai Rákosi és Sztálin arcképeket hímeztek ajándékba. Rákosi személyiségvonásaira való utalás sem volt ritka a korszak irodalmában: derűs, lelkes, megnyugtató férfiként ábrázolták. [5]

Visszont előtérbe kerültek a szovjet szerzők által írt könyvek az oktatás segítésére: Gorjacsikin fizika-módszertana, Bragyis matematika-módszertana, valamint Karcov és Jefimov történelem-módszertani könyve. Ezen felül célkitűzés volt egy szovjet kézikönyv magyar példányának megalkotása az irodalmi tananyagok leadásához. A Rákosi-korszakhoz köthetők az ún. kiselőadások bevezetése.

A tanulók számának vezetése sem volt precíz, de tény, hogy három tényező erősen közrejátszott az iskolás gyerekek lemorzsolódásában: az egyik a vidéki gyerekek életformája. Minden megyében 2–4-szer nagyobb volt a gyerekek kimaradása az iskolákból, mint „Nagy-Budapesten”.

[5] Kardos László (1952): Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben. In: *Irodalomtörténet*, XL., (2.).

[6] Katona András (2017): Az általános iskola 70 éve a történelemtanítás felől szemlélve II. In: *Könyv és Nevelés*, 19., (4.).

A vidéki gyerekek a mezőgazdasági, háztartási munkákban segítettek szüleiknek, gyakran megfelelő állapotú és elégséges meleg ruházat nélkül lehetetlen volt őket iskolába engedni, illetve a gyárak is rengeteg tanulót vonzottak be az iparvárosokban. Tehát mint látjuk a szociális körülmények elégtelensége, ideértve a ruházati-, tanszer- és tankönyv-hiányosságokat, illetve a szülőknek való segítség a megélhetés teremtésben mind-mind eltávolították gyerekek tömegeit az oktatástól. Az ún. tíz tanéves bukási terv elkészítése azt a célt szolgálta, hogy valamiképp csökkentse a bukások számát. 1950-ben ún. évfolyampótló osztályokat hoztak létre, melynek sajátossága volt, hogy egy év alatt két tanévet lehetett elvégezni június 30-ig. 1951–1957-ig az általános iskolások már osztályvizsgát tehettek. Cél a tanulmányi színvonal emelése volt. De cél volt a tudomány és ipar fejlesztése is, valamint a munkaerő-tartalék képzése. Az oktatási rendszer kiemelt figyelmet fordított a nehézipari fejlődésre. Új tantárgyak kerültek bevezetésre az ilyen területeken, hogy felkészítsék a diákokat a modern technológia és ipar világára, például az ún. politechnikai képzés 1961-től, de már 1954-ben megkezdődött a középiskolai tanárok ilyen irányú felkészítése. A politechnikai képzést, azaz az ötnapi iskolai tanulás és egynapi gyári-üzemi-mezőgazdasági munka rendszerét (ez az ún. 5+1 rendszere) egészen 1965-ig fenntartották.

Az oktatás ezen időszaka alatt az iskolai rendszer megtisztítására és átszervezésére törekedtek annak érdekében, hogy a kommunisták megszilárdítsák hatalmukat és a társadalom minden rétegére kiterjesszék az ideológiai befolyásukat. Ez az ideológiai befolyás az oktatásban hosszú távú hatással volt a társadalomra és az oktatási rendszerre is.

Megvalósult a tömeges oktatás. Az oktatás elérhetőségét és hozzáférhetőségét széles körben biztosították. Az iskolázottsági arányok nőttek, köztük a középfokú oktatásban résztvevők száma is folyamatosan emelkedett.

Az 1950-től hangsúlyossá vált a szakmunkások képzése, a technikumok presztízszt jelentettek. A koncentrált szakmunkásképzés révén Magyarországon hosszú távon is erős szakemberbázis alakult ki, amely hozzájárult az ipar fejlődéséhez és a gazdasági növekedéshez.

Az oktatás infrastrukturális fejlesztése is megtörtént az 1950-es években. Új iskolák, tantermek épültek, modernizálták az oktatás technikai és technológiai feltételeit. Ez hozzájárult az oktatás minőségének növekedéséhez.

De ezen reformok hosszú távú hatásai között szerepelnek az ideológiai hatások is. Az oktatásba bevezetett marxista-leninista ideológia hosszú távú hatással volt a társadalom gondolkodására és politikai nézeteire. Az ideológiai nevelés következtében a kritikus gondolkodás visszaszorult az oktatásban, ami hosszú távon érezteti hatását a társadalomban.

Összegzés

Az 1950-es évek oktatási reformjai tehát jelentős változásokat hoztak az oktatási rendszerben és a társadalomban. Bár sok pozitív és fejlődést hozó aspektusa volt, az erőteljes politikai ideológiai befolyás hatásai sokáig érezhetőek voltak az oktatási rendszerben és a társadalomban is. Az utókorra is hosszú távú hatással volt az oktatási struktúrára és a gondolkodásmódra is.

A szocialista időszak alatt bevezették a kötelező nyolc évfolyamos általános iskolát, ami általánossá tette az alapfokú oktatást. Ez lehetőséget teremtett a szélesebb rétegek számára az oktatáshoz való hozzáférésre és a tanulmányok folytatására. Jelentős fejlesztések történtek a felsőoktatásban is. Több egyetemet és főiskolát alapítottak, és a felsőoktatás elérhetővé vált a szélesebb társadalmi rétegek számára is. Emellett az oktatási rendszerben a közoktatás és a felsőoktatás közötti kapcsolatot is erősítették.

Az oktatási rendszerben azon dolgoztak, hogy csökkentsék az oktatáshoz való hozzáférésben és az oktatási eredményekben mutatkozó társadalmi egyenlőtlenségeket. [8] Ennek eredményeként az oktatás szélesebb körűvé vált, de ugyanakkor politikailag is irányított volt.

A szocialista időszakban hangsúlyt fektettek a szakmai képzésre és a munkaerőpiaci igényeknek megfelelő szakképzési programok kialakítására. Ez részben az iparosított, gazdasági modellhez igazodott, amely a munkaerő minőségének növelését célozta meg.

A hatás tehát nem egyértelműen jó vagy rossz. [9] Vannak, akik szerint ezek a reformok elősegítették az oktatáshoz való hozzáférést és a szélesebb rétegek oktatását [10], míg mások szerint az ideológiai irányítás és a politikai beavatkozás negatív hatással volt az oktatás minőségére és objektivitására [11].

Napjainkban a magyar oktatási rendszerben még mindig érezhetőek ezeknek a reformoknak a hatásai. Az oktatás tartalma és struktúrája továbbra is részben a korábbi szocialista oktatási modellekre épül, de azóta több változás is történt annak érdekében, hogy az oktatás minősége javuljon és jobban megfeleljen a változó társadalmi és gazdasági kihívásoknak. Az oktatási politika és az oktatási tartalmak kérdése továbbra is vitatott téma Magyarországon.

[8] Sáska Géza (2005): A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia-ellenes képzete a 20. századi ideológiákban. 2. rész. *Magyar Pedagógia*, 105., (1.), pp. 83–99.

[9] Sáska Géza (2008): Régi és új szólamok értelmezése az 1945 utáni pedagógiai kánonban. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 2008. november–december.

[10] Gazsó Ferenc (2001): Interjú. In: Báthory Zoltán: *Maratoni reform*. Budapest: Önkönet, pp. 240–248.

[11] Somogyvári Lajos et al. (2021): Új elméletek a szocialista neveléstudomány vizsgálatára: a politikai vallás. In: *Magyar Pedagógia*, 121., (1.), pp. 85–97.

